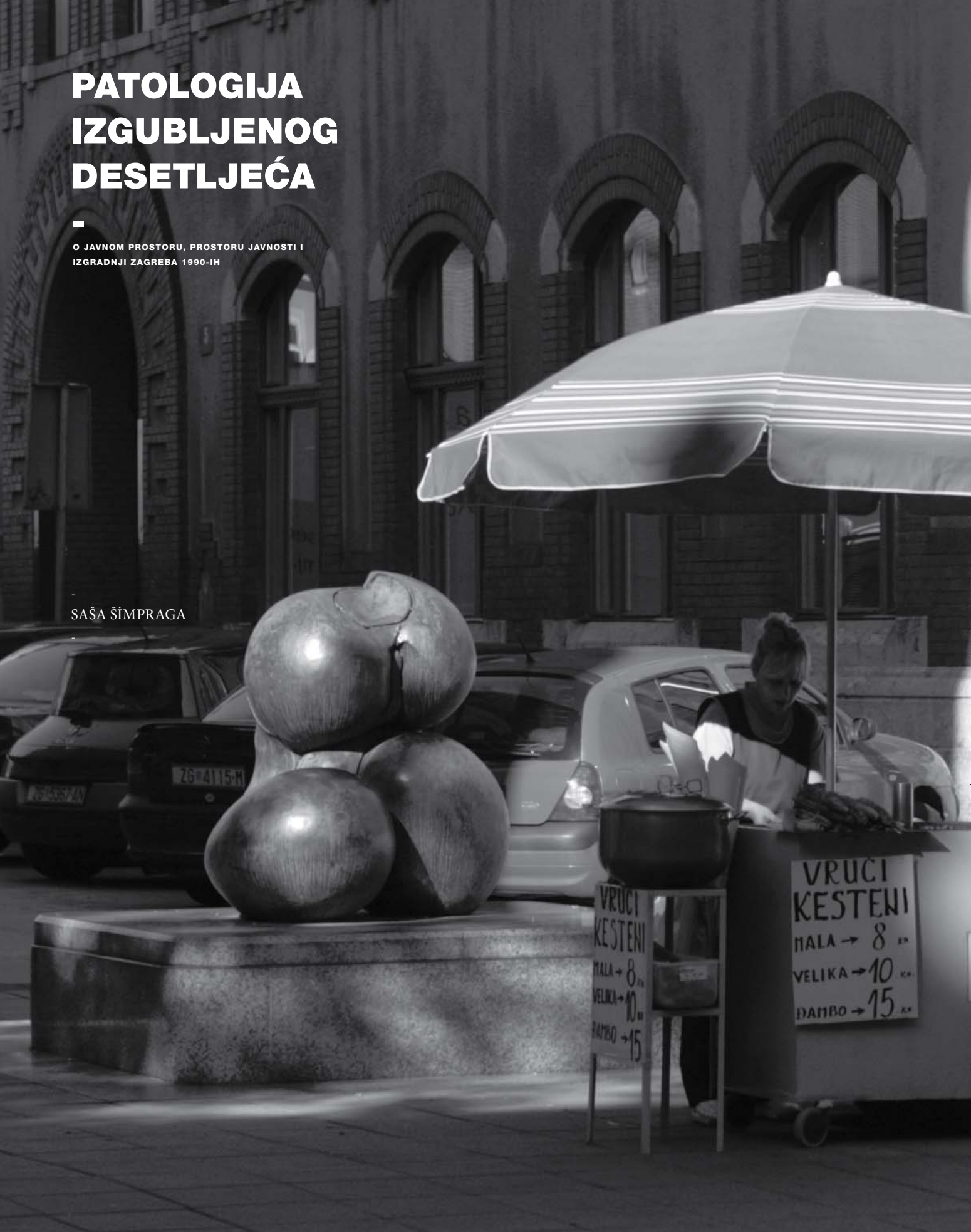

PATOLOGIJA IZGUBLJENOG DESETLJEĆA

O JAVNOM PROSTORU, PROSTORU JAVNOSTI I
IZGRADNJI ZAGREBA 1990-IH

SAŠA ŠIMPRAGA

The beauty of things must be that they end.

Jack Kerouac, *Tristessa*

U potrazi za simboličkim odrednicama vremena u prostoru devedesete godine 20. stoljeća u hrvatskom kontekstu započinju povratkom spomenika Josipa Jelačića na središnji zagrebački trg kojemu je tada iz Trga Republike vraćeno i izvorno službeno ime u čast bana.¹ Taj „seratorski spomenik seratorskom austrijskom kičeru, posvećen onom generalu što je stao na čelo svojih carskih seoskih kroloka i ugušio jednu građansku revoluciju“² osim što na stvarnoj i simboličkoj razini označava društveni preobražaj, također ukazuje i na posljedičnu transformaciju urbanoga krajolika koji reflektira društveni trenutak. **Spomenik** vraćen na krilima političke euforije ujedno postaje i (isti) spomenik koji je u **različitim** povijesnim razdobljima imao različite uloge. Povratak toga spomenika kao uporišta novoga kolektivnog identiteta 90-ih je godina ujedno označio ne samo pogled unatrag, nego i tipologiju, pristup, pa i stil koji će se manifestirati u društvenoj svijesti te nadolazećoj i posvemašnjoj epidemiji podizanja spomenika koji će progovarati anakronim jezikom i time precizno bilježiti vrijeme u kojem su nastajali.

U zagrebačkom će slučaju nova slika grada biti praćena i uniformiranošću novoga ruha donjogradske pješačke zone, obilježene mramorom i pseudohistoricističkim stupovljem, koje je slabošću rješenja zorno odražavalo unificiranost dominantnog društvenog stava na valu folklorizacije, nacionalističke histerije i rata.

U slučaju Zagreba, grada koji neosporno ima svoje autentične vrijednosti i kvalitete, a kojem se kao glavnom gradu mlade samostalne države 90-ih malograđanski tepalo metropolskim statusom za koji tada (kao ni danas) nije imao ni statistiku, ni sadržaj ni duh, paradoksalno je to što se obnavljao dok su ratom izravno pogođeni gradovi, poput Vukovara, bili brutalno uništavani, a tisuće građana bivalo protjerano. Obnova je koncentrirana na rekonstrukciju dijela donjogradske pješačke zone, u čemu će ključnu ulogu poprimiti jedan, u strukturi i hijerarhiji prostora grada, zapravo sporedni trg. Taj će isti trg poslije odigrati značajnu ulogu u širenju otpora tranzicijskim devastacijama, ali ih neće zaustaviti.

Devedeset će godina Trg Petra Preradovića, bivši Trg bratstva i jedinstva, poznatiji kao Cvjetni trg, tako postati prvi u nizu palih trgova i označiti početak zagrebačke **krize trgova i općenito javnih gradskih prostora**. Vrijeme je to kada je nekoliko trgova pod isprikom obnove zapravo devastirano, a taj će trend dobro postojeći i dvijetisućitih godina. Iako u simboličkom smislu najvidljivije, ni te devastacije kao posljedica fundamentalnoga nerazumijevanja funkcije i uloge javnih prostora neće biti glavna karakteristika vremena tranzicije u kontekstu odosa prema prostoru. Taj će proces u formalnome smislu biti jasno naznačen ukidanjem nekoliko stotina prostornih planova, čime je prostor grada doslovno prepušten spletkarenju, što će se ubrzo pokazati i na njegovu urbanom tkivu kao dugoročne, ako ne i trajne posljedice koje generiraju „prostor bez vrijednosti, a s problemima“.³ Odluka o ukidanju prostornih planova nije imala nikakve argumente, a s obzirom da se radi o birokratskoj proceduri, nije ni značajnije tematizirana u javnom govoru razdoblja kojim će ipak dominirati rat, stradanje, autokracija, korupcija i posljedično međunarodna izolacija. Trend će se nastaviti i relativizacijom struke i u mnogim slučajevima korištenjem njome kao alibijem. Osobitom karakteristikom razdoblja svakako se može smatrati i *de facto* nacionalizacija društvenoga u državno vlasništvo i posljedično gotovo u pravilu kriminalna privatizacija tih društvenih dobara, često i prostora.

CVJETNI TRG NAKON
DEVASTACIJE POD IZLIKOM OBNOVE,
1995.

104

SASA
SIMPRAGA

Jezik u javnom prostoru

Politička korupcija počinje korupcijom jezika (Goethe), a manipulacijom govora i javne sfere manipulira(lo) se i javnim prostorom. U kontekstu javnih prostora gradova, gdje sustavi markacije prostora čine nužni i neizostavni dio identiteta nekog lokaliteta, oni jesu pitanje političke odluke koja u pravilu reflektira stanje društva. Ulična nomenklatura, kao jezik grada, u tome smislu često ukazuje i na promjene koje su se dogodile u odnosu *prema* nekom prostoru. Od prvoga službenog i sustavnog imenovanja grupe ulica 1878. godine do devedesetih godina 20. stoljeća, kada se dogodilo najmasovnije i najradikalnije preimenovanje, pa i etničko čišćenje zagrebačkih ulica, novi će jezik u javnom prostoru također zorno označavati ne samo promjenu društvenog sistema nego i vrijednosti. Simptomatičan je primjer preimenovanja Trga žrtava fašizma, isprva u Trg hrvatskih vladara, pa u Trg hrvatskih velikana. Posljednje je ime dokinuto s krajem *tudmanizma*, da bi hrvatski velikani kao rezultat besmislenoga kompromisa završili na prvom obližnjem trgu koji je posljedično preimenovan iz Trga burze. Time je izgubljeno jedno ime koje je odražavalo građansku svijest, a referiralo se na izuzetno arhitektonsko zdanje.

Ipak, neostvareni su ostali konkretni planovi oko mauzoleja hrvatskih vladara u prostorima Meštrovićeva paviljona u kojem je tadašnji vladar, koji se nazivao i vrhovnikom, vidio vlastito središnje mjesto u panoptikumu nacionalne povijesti. Nešto kasnije i u istome desetljeću, a u želji za vlastitom historizacijom, posegnut će i za Medvedgradom, gdje gradi spomenik u spomeniku.

Karakteristične tipologije

U fizičkome smislu izgradnje grada i kao posljedica znatnog priljeva stanovništva nabujala su periferna naselja, poput Kozari Boka, s objektima bez dozvola i mimo urbanističkih pravila, a koje su doseljenici podizali iz nužde bježeći pred ratom. Podjednaka divlja gradnja maha je uzela na čitavom prostoru grada pa i ubrzanim faveliziranjem podsljemenske zone. Dijelom se svakako radi o aktivnostima koje su preostale iz razdoblja socijalizma, a u vremenu tranzicije dobile su značajnoga maha. Karakteristična postaje i izgradnja onoga što se pogrešno naziva urbanim vilama, a vrlo često radi se o po dva identična objekta, i to jedan pored drugoga, pri čemu je vrijednost vrta, zelene površine, tj. praznoga prostora, potpuno zanemarena.

Na betonizaciju nisu ostali imuni ni dijelovi Trešnjevke i Vrbika kao najeklatantniji primjeri novoga pristupa gradogradnji lišenog ikakvog plana i društvene odgovornosti. Naime, sada se „potrebe individualiziraju, vlasničko ponašanje postaje imperativ bez nužnih stručnih korektiva, a sve to uz prešutno odobravanje gradskih građevinskih vlasti koje su se našle podosta nespremljene za nove načine upravljanja, bilo gradskim, bilo privatnim zemljištem, i koje slučajno ili namjerno gube kompas“.⁴ Uz bespravnu gradnju i eksploatatorsku preizgrađenost, karakteristika vremena postat će i dvije prepoznatljive tipologije. Izgradnja sakralnih objekata, u pravilu crkava, u zagrebačkom će slučaju biti najočitija, a u slučaju Novoga Zagreba možda i najzanimljivija. Naime, u tome planski izgrađenom prostoru u razdoblju socijalizma izgrađena je jedna velika crkva (Sv. Križ, Siget; arh. Seršić i Salaj, projekt 1971., realizacija 1982.), ali su u urbanističkoj strukturi naselja već pri planiranju predviđene površine za društvene namjene. Na tragu toga 90-ih i nadalje ti su *prazni* prostori, ionako namijenjeni gradnji, samo ispunjavani novim, za to vrijeme karakterističnim tipologijama. Tako je dalekovidnost prvotnih projekatata ostala svojevrsna olakotna okolnost po grad. U najvećemu broju slučajeva na zagrebačkome području nova sakralna zdanja su objekti čija arhitektonska (bez)vrijednost kontrira duhovnosti. Posljedično, novi trend sakralne izgradnje 90-ih nije donio nove kvalitete, nego gotovo u pravilu trajno degradirao prostor u kojem su se takve crkve *dogodile*.

Druga značajna tipologija su trgovački centri, trend koji će u punome smislu punokrvo ipak zaživjeti po svršetku 90-ih i početkom dvijetisućitih. Svakako je najradikalniji primjer takve izgradnje u posljednjem desetljeću 20. stoljeća, i općenito, Importanne galerija na Iblerovu trgu, poslovno-stambeni mastodont – gradoderina koja je doslovno izbrisala trg i svela ga na klanac. Taj će slučaj do danas ostati najočitijim svjedokom dubine društvenog pada, a povrhu svega još je dobio i nekoliko bespravno izgrađenih katova.

Idući primjer također je vezan uz još jednu karakteristiku razdoblja, a to je propast industrije i posvemašnja transformacija Zagreba iz industrijskoga grada u grad trgovine. Npr. Kaptol centar, koji je grubo narušio strukturu povijesne jezgre obližnjih brežuljaka, izgrađen je na parceli propale industrije. U tome razdoblju velikih društvenih investicija više nema, ali se dovršava ranije započeti kapitalni projekt Nacionalne i sveučilišne knjižnice, otvorene 1995. godine. S druge strane, enormna javna sredstva uložena su u devastaciju jednog spomenika kulture. Sukladno želji Franje Tuđmana, započeta je i do danas nezavršena pregradnja, zapravo proširenje, Dinamova stadiona. Projektom nije uništen samo izuzetni spomenik, nego je i značajno narušen neposredni ambijent grada, u prvome redu povijesni perivoj.

Devedesete su negdje drugdje

Javne manifestacije nezadovoljstva u obliku organiziranih prosvjeda 90-ih gotovo da i ne postoje. Djelomični razlog tomu je i činjenica da bi dominantno javno mnijenje svaki iskaz nezadovoljstva tumačilo kao protivljenje samostalnosti države. Tri su ključne iznimke koje su se dogodile u javnim prostorima Zagreba, a vezane su uz simbolički važna mjesta u javnom prostoru grada. Prosvjed za Radio 101 1996. godine i sindikalni prosvjed 1998. na glavnom gradskom trgu, odnosno kontinuitet prosvjeda za povrat imena Trga žrtva fašizma na tome trgu. U posljednjem slučaju radi se o prvom javnom i organiziranom iskazivanju nezadovoljstva prema vlasti, iako nezadovoljstvo formalno nije izlazilo iz okvira zahtjeva za povratom imena trga, što ujedno svjedoči o slabosti otpora tuđmanizmu.

U tome razdoblju jasno i javno artikulirani prosvjedi usmjereni na prostorne devastacije koje su se kontinuirano događale gotovo da i ne postoje. Rijetka iznimka prosvjed je 1999. godine protiv devastacije Trga Marka Marulića umetanjem nezgrapnoga spomenika. Pritom je zanimljiv i proces definiranja tih novih prostornih odnosa s djelomičnim uvažavanjem kritika prosvjednika, ali bez bitnih odstupanja od projekta.

Vrlo je teško očekivati pomake u stvaralačkom smislu kad ne postoji relevantno društveno ozračje koje ih priželjkuje, a da bi se dogodila, promjena već na neki način mora biti prisutna. U konačnici, zbivanja 90-ih samo su dodatno potvrdila tezu o Zagrebu kao gradu permanentne tranzicije.

Tada, kao i danas, društvo je imalo problema s demokračinošću pa važnost formiranja institucija mlade države, njeno funkcioniranje na svim razinama, nacionalnu integraciju općenito, nije pratila modernizacija nego regresija. Prekid s kontinuitetom – i onda kad on ni po čemu nije sporan, poput prostornog planiranja – ostavio je svoje posljedice. Umjesto da se društvo transformiralo, prvo se urušilo da bi se ponovo počelo graditi.

Tek je smrću Franje Tuđmana 1999. i promjenom vlasti iduće godine zemlja na pragu novoga tisućljeća zakoračila u 90-e koje su se dotad događale negdje drugdje. Ta je promjena ujedno označila i prijelom stoljeća i znatniji likovni, osobito arhitektonski procvat, kako u kvantitativnom tako i u kvalitativnom obliku. Za razliku od 90-ih, kada se o iznimnim arhitektonskim ostvarenjima može govoriti kao o rijetkim iznimkama, početak novoga stoljeća zabilježio je bitne pomake. U gradu se

IBLEROV TRG,
PONIŠTEN I SVEDEN NA KLANAC
NAKON IZGRADNJE GRADODERINE

PATOLOGIJA
IZGUBLJENOG
DESETLJEĆA

107...

čak ponovo, iako gotovo u pravilu u festivalskom okružju, počela skromno, ali zamjetnije događati umjetnost u javnom prostoru. U istome razdoblju i ozračju opće kleptokracije na najvišoj državnoj razini javni je prostor mjestimično i privatiziran, ponajviše u načinu upravljanja njime, što je s vremenom samo dodatno eskaliralo.

Ne samo u zagrebačkom slučaju, autoritarni režim koji je obilježio 90-e u Hrvatskoj ostavio je konkretne tragove u prostoru kao nezamjenjivom i neobnovljivom resursu, a posljedice takve nazadne prakse osjećaju se i danas. S likovne strane, tu nacionalnu patologiju izgubljenoga desetljeća možda je najbolje utjelovila i oprostora jedna, ispočetka anonimna, splitska intervencija. *Crni Peristil* Igora Grubića nedvosmisleni je znak vremena na koje se odnosila.⁵

¹ Prije poznat kao Harmica, trg u čast Jelačića nije imenovan slučajno, budući da je ban za Zagreb imao pozitivnu ulogu, prije svega onoga koji je pomogao ujedinjenje povijesnoga dvograda u jedinstveni grad Zagreb.

² Ivan Vidić, *Gangabanga*, AGM, Zagreb, 2006., 236–237.

³ Saša Šimpraga, *Zagreb, javni prostor*, Porfirogenet, Zagreb, 2011., 17.

⁴ Tomislav Premerl, *Zagreb, grad moderne arhitekture*, Durieux, Zagreb, 2003., 112.

⁵ „Igor Grubić je (...) sakupljene članke, iskaze i reakcije (na *Crni Peristil*, op.a.) poslao na 33. Zagrebački salon ne kao dokumentaciju akcije, već kao akciju samu po sebi.“ Ante Čepić, *Refleksije Crvenog Peristila*, 1POSTOZAUMJETNOST [http://1postozaumjetnost.wordpress.com/texts; povučeno 10. 3. 2012.]

IGOR GRUBIĆ, *CRNI PERISTIL*, SPLIT,
1998., FOTOGRAFIJA FEDA KLARIĆ
LJUBAZNOŠĆU IGORA GRUBIĆA

PATOLOGIJA
IZGUBLJENOG
DESETLJEĆA

109...